

Пано Даков Лулански завършва ВИИ „Карл Маркс“, специалност Политическа икономика през 1972 г. Става доктор по икономика през 1976 г., доцент – през 1984 г., доктор на икономическите науки – през 1999 г., и професор – през 2001 г.

Научните му интереси са в областта на организацията, икономиката и управлението на социално-културния процес, икономическия механизъм, аксиалните връзки на обществената система, методологията на научното изследване и др.

Има над 150 научни публикации.

ОТНОСНО ИДЕНТИФИКАЦИЯТА НА НЕИКОНОМИЧЕСКИЯ ПРОЦЕС

проф. д.ик.н. Пано Лулански

ВСТЪПИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

Въпросите за границите, природата и механизма на функционирането на социалната, културната, институционалната и здравновъзстановителната сфера традиционно привличат вниманието на изследователи от различни научни направления в най-ранни векове. Този процес се интензифицира през миналите няколко столетия и намира израз в развитието на научното направление човешко знание в контекста на конкретно формираните обществени отношения. Затова и никак не изненадва фактът, че създаденото високо равнище на техническо съоръжаване на производството позволи акцентът в развитието на производителните сили да се фокусира определящо към качеството на способностите на човека и възможностите за тяхното интензивно възпроизводство. Съвършено логично през 1912 г. Артур Пигу в „Богатство и благосъстояние“ анализира конкретните условия за достоен живот, а 7 години по-късно в „Икономика на благосъстоянието“ – стопанските параметри на качеството на живота. На проблемите на богатството като специфичен капитал през миналото столетие са посветили редица свои разработки Уилям Баумол, Джон Галбрейт, Морис Доб, Антъни Литъл, Тибор Ситовски и др. известни икономисти. Още по-конкретно – човекът и неговите социални отношения са в центъра на редица изследвания от миналия век – Гари Бекър („Икономика на дискриминацията“, „Икономически подход към семейното поведение“, „Трактат за семейството“, „Човешки капитал“), Хари Джонсън („За икономическата теория и обществото“, „Канадското затруднение“), Майкъл Спенс („Пазарните сигнали – транс-

фер на информация при наемане на служители и свързаните с него процеси на обратна връзка“), Ян Литъл („Кратка теория на благосъстоянието“) и др.

Наред с различните страни на анализирането на феномена „човек“ в аспекта на неговата жизнена дейност от фундаментално значение са прецизните решения за главното в механизма на функциониране на съвкупните стопански дейности, които пряко обслужват неговото възпроизводство и по-конкретно формирането на човешкия капитал като елемент от богатството на всяка нация. Поради това никак не е учудващо, че близо една трета от носителите на Нобелова премия за икономика я получават преобладаващо за постижения в организацията и управлението на неикономическите дейности, които неизбежно са свързани с човека и неговото жизнено битие. Това внимание е доказателство за важността на тези дейности във възпроизводството на живота и обществото като цяло [1]. В същото време все още не са решени задоволително редица проблеми, някои от които от теоретико-методологично естество. Това снижава значително качеството на практическите дейности най-малко поради недостатъчно изяснената категорична система [2]. Объркването е очевидно и то индуцира последици не само в осъществяването на конкретната технологична организация на многостранните обществени дейности, но и в управлението на такива невралгични сфери, като образованието, културата, здравеопазването и др., в търсенето на сходимост между научните анализи, в измерването и съпоставянето на ефективността на дейностите и др.

Неикономическият процес е неразделен елемент от общественото стопанство. В неговото осъществяване, като се отчитат наличните вътрешни икономически отношения (които са вторични и поддържащи), се възпроизвеждат човешките способности и се регулират социалните връзки в жизнената дейност.

Да се търсят приоритети между този процес (респективно създаването в него блага) и икономическите дейности (с присъщите им продукти) по отношение на първично и вторично, основно и определящо, главно и второстепенно, има смисъл само в конкретния контекст на анализа, но не и изобщо. Да се подценява една от двете страни, е неправилно, а да се надценява излишно – неоснователно. Истинските аксиални характеристики на всеки от тези аспекти на многостранната жизнена дейност могат да бъдат осъзнати само ако се познават тяхната природа, форми на проявление и механизъм на функциониране.

Предмет на следващите страници е главното в характера и съдържанието на неикономическия процес.

Основната цел на студията е, като се анализират неикономическите дейности, да се обобщят техните идентификационни белези и изграждащи ги системи.

Тази цел предопредели решаването на следните **две задачи**: а) обособяване на двата вида дейности – веществено и идейнообразователни и б) анализ на границите, чертите и структурата на неикономическия процес.

ДВА ВИДА ДЕЙНОСТИ: ВЕЩЕСТВЕНО И ИДЕЙНОПРЕОБРАЗОВАТЕЛЕН ПРОЦЕС

Общественото разделение на труда, възникнало спонтанно под въздействие на диференциацията на нуждите и нарасналите дейностни възможности на обществената система да ги задоволява, обособява съвкупните процеси на въздействие в **две интегрални групи като: усвояване** на природата **и обслужване** на човека и обществото. Първият момент се олицетворява в икономическите отрасли, а вторият – в неикономическите, в жизнените дейности, които са свързани със създаване, запазване и развитие на производителните сили на индивида и на обществото. Първият процес по всеобщо признание се нарича **„материално производство“** (веществено, същинска икономика, класическо и друго производство), а вторият – по редица съображения и с многобройни уговорки на неговите изследователи – неикономически процес (неикономика, невестествено производство, извънпроизводствена сфера, непроизводствена сфера, социална сфера, нематериално производство, нестопанска сфера, нестопански дейности, обслужваща сфера и др.). И двете страни са едновременно конкуриращи и допълващи се части (в конкретност глобални фактори) на създаването на необходимите блага и на националното богатство във всички негови форми.

Разделението на труда съществува като специализация, комбиниране и коопериране. Гигантското структуриране на функциите на обществения организъм намира израз в съвременната му обща архитектура – сфери, отрасли, подотрасли, производства и дейности. От друга страна, формира се професионално разделение на труда като част от процеса на диференциация на производствения организъм: професии, специалности, длъжности. От трета страна, необходимостта от кохезия предпоставя функционирането на редица конституиращи целостността на обществото процеси: адаптация на производствения организъм към нуждите чрез създаване на продукти за тяхното задоволяване, формиране на организация за използване на произведените блага, организиране на адекватни на природата на отделните процеси връзки между разделения труд и др.

Неикономическите процеси характеризират специфичния начин на създаване на определящата част от невестествените продукти. Те се изграждат от отрасли и обслужващи дейности, в които, като се възпроизвеждат способностите на индивида и се поддържа формата на организация в обществото, се създават социалните в (широк смисъл) форми на националното богатство. Могат ли тези дейности да бъдат разновидност на някакво производство или да се наричат „производство“?

Понятието „производство“ се използва в тесен смисъл за означаване на широк кръг дейности, които са свързани със създаването на определен продукт, а в широк – с възпроизводството на този продукт като функция на априорно отчетените потребности, т.е. с неговото създаване, разпределение, размяна и потребление. **Първият** и висш създател на продукти за потребление е природата. Всички наследяваме заобикалящата ни от векове среда – флора, фауна, земя, въздух. Човекът е потопен в тази среда и с помощта на определени сред-

ства я приспособява, за да задоволи възпроизвежданите в разширен мащаб свои нужди. Той извършва това пряко или опосредствано, като по този начин в своите взаимоотношения с природата поддържа определено равновесие, което е вечното условие за съществуването на живота и обществото. Последното е функция както на **веществената, така и на идейнопреобразователната дейност** на вторичния създател на блага – социализирания индивид. Неговото трудово прилагане възпроизвежда живота и дейностите в обществото.

Натурализацията на човешкото съществуване изчезва от момента, в който се изобретяват оръдията на труда. Те увеличават силата и обхвата на човешкото присъствие в природата. Освен елементарната храна, която е първа жизнена нужда за неговото съществуване, възниква необходимост и от обмяна на дейности, които ще увеличат производителната сила на човека, от социално общуване, обща организация и др. Развива се интелектуалното битие на човека, което е насочено към създаване не само на възможности за по-широкообхватно задоволяване на първичните му нужди, но и за неговото духовно усъвършенстване, за акумулиране на качества, които го социализират и изграждат като личност. Понятия като „идеи, способности и ценности“ са негов неизбежен социален реквизит.

Горепосоченото е форма на проявление на дуалното съчетаване в човека на двете начала – филогенно (израз на икономическото производство) и онтогенно – социално, интелектуално, институционално, хуманно и др. синтезиран израз на неикономическия процес. Въпросът за приоритетите между тези две страни няма еднозначен отговор. Само и единствено животът показва кога и при какви обстоятелства онтогенното развитие стимулира и активизира икономическото развитие, кога то изостава от обективните нужди от ускорение на стопанската мощ, какви са средствата за постигане през всеки етап на равновесие между тези два аспекта на човешкото съществуване. Мярата на взаимодействие между онтогенната и филогенната страна на човека е бледо копие (сянка) на аналогичното взаимодействие в стопанството, намиращо израз в едновременно създаване на невестествено и веществено благо. На необходимостта от създаване на двата **мегаресурса**: веществен и невестествен, съответства формирането на две стопански подразделения: класическо (наричано от някои специалисти не без основание природно) производство (икономика) и неикономически процес (назоваваните досега с не дотам научни наименования извънпроизводствена, непроизводствена и пр. сфера).

Критериална презумпция на това деление е преобладаващата страна: икономическа или неикономическа.

РАЗГРАНИЧИТЕЛНА ЛИНИЯ СФЕРНИ ГРАНИЦИ

Въпросът за точното разграничаване на дейностите от класическото производство и тези от неикономическия процес е предмет на редица ретроспективни изследвания и интензивни дискусии [3]. В произведенията на Л. Валрас и В. Парето са налице редица моменти (мястото и ролята на квалификацията за решаването на стопанските въпроси, разпределителните отношения и разви-

тието на образованието и др.), които им дават основание да предположат, че се заражда **втора икономика**, която те наричат **социална**. Във връзка с това са и редица техни анализи на неравенството, което се обяснява с неравните способности и талант в отделните индивиди. Адам Смит извършва интересни и обширни анализи за мястото на образованието във възпроизводствения процес и възможностите за икономическата му организация. Фундаментални изследвания на неикономическия процес са налице и в произведенията на К. Маркс, Алфред Маршал, Артур Пигу и др за: мястото на умствения труд в обществото; характера на труда – производителен и непроизводителен; обхвата и дълбочината на пазарното проникване в социалните и културните дейности; връзката между талант и доход и др. В най-ново време тези въпроси са предмет на интензивно внимание от редица известни автори в страните с развито пазарно стопанство: Абрам Мол, Алв. Тофлер, Г. Бекер, Ж. Атали, Р. Арон, И. Коломбо, Е. Денисон, Дж. Стиглиц, А. Шарп и много други. В демократизираща се България по-крупни изследователи на фундаменталните въпроси на неикономическия процес са: Д. Филипов, В. Никифоров, Н. Великов, М. Кънев, Кр. Опров и др, а на неговите отраслови въпроси: М. Митрополитски, Евгения Пенкова, Евгения Делчева и др. Независимо от тези решения трябва да се признае, че разработването на въпросите на организацията и управлението на неикономическите процеси и организирането на обучение в тази насока у нас значително изостава от развитите страни.

Във връзка с това с важно теоретично и практическо естество е разграничаването, първо, между **стопанство и икономика** и, второ, между **икономика и неикономически процес**.

Един опит за тясно дефиниране на **стопанската дейност** **показва, че тя трябва да** отговаря на няколко условия: а) да има за своя основа осъзнатостта на богатата и да е свързана с **непременната** размяна на създадените продукти чрез **покупко-продажба**; б) да не притежава чисто самоцелен характер (например игра на волейболното игрище), а да изпълнява „служебна“ роля с оглед **постигане на определена комерсиална цел**; в) да се създава продукт за друг субект, а не за индивидуална консумация; г) да са налице стопански оборот и строга насоченост към **създаване и присвояване на печалба**.

От тази гледна точка, в строгия смисъл на думата, **неикономическите дейности не са стопански**.

Прецизният теоретичен анализ изисква да се разграничат две неща: **чисто** (затвореното) и **смесеното** (отвореното) **стопанство**. Това са и два от възможните аспекти на анализа. Горепосоченият извод е направен на основата на „чистото“ комплексно прилагане на обобщените критерии.

Прагматичният подход позволява да се разгледа социумът като **предмет на познанието (отворено стопанство)** и като **предмет на опита (затворено стопанство)**. Във втория случай става дума за чисто стопанска дейност. Тя трябва да отговаря безусловно на горепосочените критерии. Предметът на опита разглежда отделните изучавани феномени не като самостоятелни и затворени, а като взаимно допълващи и обуславящи се кохерентни системи. В много случаи предметът на опита предполага използването на редица механизми на организация и контрол, които са на определена дистанция от чисто

теоретичното и логическо решение. Това донякъде модифицира същността на процеса, но от гледна точка на неговото по-обхватно класифициране в практиката се извеждат групи начини за структуриране, събиране на информация, движение на информационни потоци и др. Това е напълно естествено и то повишава равнището на ефикасност на управленските решения, но не изменя природата, генетиката на процеса. Ето защо при информационното изучаване на дадена система е полезно евентуалните му потребители да бъдат информирани за всички формални отклонения от възприетите стандартни решения. Не може и не бива с лека ръка да се използват синоними или омоними, без това да бъде достатъчно ясно логизирано и надеждно обяснено.

Дифузията между отделните страни на жизнената дейност (отвореността на системата) е ясно изразена и от гледна точка на условията, при които процесът може да се нарече стопански, от една страна, а от друга, нестопански.

Как могат да бъдат разграничени или неразграничени тези две сфери (части) на стопанството?

а. В практиката често **човекът консуматор и човекът производител се сливат**. В зависимост от аспекта на изследване една дейност може да се нарече нестопанска (човек консуматор и производител) или стопанска (човек – само производител). Ако с китарата доставям удоволствие единствено на собствения си слух, моята дейност е нестопанска, а ако извършвам това на концертния подиум и създавам наслада за публиката, която си купува удоволствието, дейността ми е вече стопанска.

б. Двете страни – **производство и потребление, са неразделни**, от което произтича връзката между производителни и потребителни сили на обществото, търсене и предлагане, разходи и приходи, потребление и производство, веществено и невеществено благо, класическо и некласическо производство (според нас – процес) и т.н. Това характеризира дуалността на стопанските системи. Ясно е, че става въпрос за принципни моменти на анатомията и физиологията на социалното и икономическото развитие, на логиката на прогреса. Съдържанието, процесът и резултатът в поведението на индивида като производител и потребител взаимно се предопределят и изграждат главното в неговото социално битие – качеството му на живота и на социалните му отношения.

в. **Стерилни условия съществуват единствено в теоретичната абстракция**. Трудно е да се посочи един чисто социален феномен, без той да няма икономически резонанс. Обратно – невъзможно е да се открие икономическо явление, без то да не е условие и/или резултат от социални процеси. Например съвършено нелогично е да се търсят само икономически или само социални индикации, когато става въпрос за категории като брутен продукт или национален доход. Националният доход е толкова социална, колкото и икономическа категория. Следователно в зависимост от контекста тя изразява определящо икономическо или социално отношение, които взаимно се предопределят, преливат едно в друго, самоотричат се и се допълват.

Тези уговорки отразяват сложната конфигурация на общественото производство (стопанството) и единността на неговата мисия да поддържа съществуването на живота и обществото като цяло. В друг аспект те са част от

единния и неделим възпроизводствен процес, от преливането на икономическото в социално и, обратно, от привличането и отблъскването на тези две изграждащи порите на живота страни. Ето защо е много трудно да се осмисля чисто социалното извън икономическото и обратно. Всеки опит да се разглеждат нещата в чист вид се основава на априорно приети абстракции, които са неизбежни в теорията. Прагматичният въпрос е не за стриктното съблюдаване на принципа, а за необходимото рационално практическо решение на някои проблеми, от които ще зависи качеството на управление на социалните и икономическите системи. Тази разлика е нормален процес – научното дирене притежава качества да навлиза дълбоко в природата на нещата, като временно се дистанцира от редица подробности, а практическото управление трябва да гържи сметка за цялата гама от факторни въздействия и взаимодействия. За това и практическото решение понякога се отклонява от чисто научното, то „потъмнява“ в етера на прагматичността. Във всяко управленско решение се отчита различието в природата на даден феномен – от една страна, доминиращата генерираща функция, а от друга, приоритетната му потребителска насоченост. Това, че тухлите от фабриката се използват за строителство на болница, не прави тяхното производство социално, нито пък лекуването на миньора прави здравеопазването икономическа дейност. Дали една дейност е икономическа или социална, зависи от съдържанието на създавания продукт (веществен или невеществен-способностен) и от битието на неговия носител. Това е нормалното състояние на нещата.

НЕИКОНОМИЧЕСКИ ПРОЦЕС ИЛИ НЕИКОНОМИЧЕСКО ПРОИЗВОДСТВО ВЪВЕДЕНИЕ КЪМ ПРОБЛЕМА

Дейностите извън класическото производство могат да бъдат изследвани от различни гледни точки.

Първата гледна точка се отнася до отчитането на многообразието на тяхната природа, което е само паралелен аспект на извънбиологичната им потребителска обусловеност. В по- конкретен смисъл те са адекватни на четири комплексни нужди [4].

Първата нужда е свързана с постигането на определено равнище на **интелектуализация** на индивида и обществото. Става въпрос за качества, натрупани в личността и в обществото, които характеризират духовното равнище в развитието на живота и са неизбежен фактор на прогреса. В един план тази интелектуализация се проявява като индивидуални духовни качества на личността, в друг план – като познавателни възможности на обществото и неговите членове, в трети план – като господство на човека и обществото върху силите на природата, в четвърти – като натрупано духовно богатство под формата на традиции, исторически забележителности, паметници на културата, продукти на творческата дейност на обществото и др.

За задоволяването на интелектуалните нужди обществото организира дейности и отрасли на стопанството, в които се създават адекватните им продукти. В практиката тези отрасли се именуваат „духовно производство“, „ду-

ховнообслужващ процес“, „интелектуално производство“ и др. В тях се включват дейностите на културата, науката, образованието и управлението. Чрез благата им се възпроизвежда интелектуалността на живота, намираща обобщен израз в способностите на човека и обществото.

Втората нужда се отнася до неизбежните комуникации на индивида в рамките на своето обкръжение. Тези връзки формират неговия кръгозор като „завършен свят“, подпомагат го да обменя своите продукти и дейности с необходимите му такива, създавани от други индивиди, да общува, да формира своя мирогледна точка, свой собствен свят, светоусещане и др. Всички тези процеси се отнасят до **социалността** на живота, до неговото изграждане и поддържане от обществения индивид, от социализирания човек. Социализацията трансформира родения човек в личност, т.е. биологическия феномен в социален индивид, пригоден да се имплантира в многостранното житейско битие, да задоволява своите потребности чрез реализация на обществен труд, да създава блага не само за собственото си съществуване, но и за бъдещото поколение, да се радва и скърби, да притежава социална сетивност и др.

Съвместното съществуване на индивида в обществения организъм намира израз във формирането на нацията, семейството, участието в политическия и другите форми на обществен живот, поддържането на социалната, икономическата и идеологическата форма на обществото, подкрепата на бедните, на болните, на хората с малформации др. Тези нужди се задоволяват от формиращия социалнообслужващ и институционален комплекс: социални грижи, органи за сигурност и отбрана, правосъдие, държавен апарат и др.

Третата нужда се отнася до **рекреацията** на личността, извършвана чрез здравеопазване, спорт, развлекателна индустрия и др. Това са група дейности, които могат да бъдат разделени на две части: основна и подпомагаща. Основната част се отнася до поддържането на физическата жизненост на индивида, на неговата трудова жизнеспособност. Това се осъществява от здравеопазването, масовия спорт, социалния туризъм и др. Подпомагащата част се осъществява в заведенията за социални грижи, развлекателните предприятия и др.

Беглият преглед на тези моменти показва, че „житейската“ решетка на неикономическия процес (наричан от някои специалисти некласическото производство) се изгражда от три елемента: интелектуален, социален и възстановителен.

Вторият аспект на съществуването на глобалния неикономически процес се отнася до степенята на „зачитане“ от обществото на важността на създаваните извън класическото производство блага.

Това се осъществява от държавата, която определя съобразно възприетите ценности и възможности на икономиката кръга от блага, чрез които ще се задоволяват **приоритетно асоциативни нужди** на обществото. В практиката е постигнат консенсус и към този кръг блага се отнасят издръжката на безработни, разходите за социалните домове, преобладаващата част от тези за здравеопазването и образованието, част от тези за културното развитие на страната, за спорта, туризма, отбраната, сигурността, отдиха, за издръжката на пенсионери, подпомагането на студенти и др. Това е съдържанието на **социеталния ангажимент**, който всяка страна поема към своето население, и е част от инфраструктурата на социалното пазарно стопанство.

Този момент определя **социалната комерсиализация** на неикономическия процес. В някои изследвания той се нарича бюджетна издръжка на сферата, а в други – данъчна цена за консумираното благо. Организираните по този начин дейности се характеризират с принципите на неконкурентност, неизключване, икономическа рационалност и хуманност. Формира се публичен сектор на интелектуалните, социалните, комунално-битовите и здравновъзстановителните услуги.

В същото време част от неикономическите нужди на населението и обществото се задоволяват чрез пряката покупко-продажба на съответните услуги по икономически значими цени. Така се конституира частният сектор на неикономическите дейности с присъщата му конкурентност, изключване и тотална комерсиализация [5].

Използваното интегрално наименование на комплекса от дейности, в които се възпроизвеждат производителните сили на човека и се поддържа цялостният обществен живот – неикономически процес със сигурност, провокира редица въпроси. Какво е тяхното решение от позициите на опита и какви са допълнителните доводи от теоретичен аспект?

В ТЪРСЕНЕ НА РЕЛЕВАНТЕН ОТГОВОР

В официалните издания на Националния статистически институт (бившето Централно статистическо управление) са налице обезпокояващи за читателя решения. В случайно взет статистически справочник се обособяват **вещнож** [6] „материална и нематериална сфера“ като самостоятелни подразделения на стопанството. **Втори път** се твърди, че не съществува разлика между стопанство и икономика. **Трети път** се използват в оборот понятията „материална и непроеизводствена сфера“. И читателят се пита едно и също ли е съдържанието, което се влага например в „непроеизводствена“ и „нематериална“ сфера или в „стопанство“ и „икономика“? Все в същия аспект в цитираните издания могат да се намерят две двойки понятия, с които се обозначава едно и също нещо: „Други отрасли на непроеизводствената сфера“ и „Други отрасли на нематериалната сфера“; „Нетърговски организации, обслужващи домакинствата“ и „Организации с идеална цел“. Читателят трудно може да си даде отговор на въпроса, какъв нюанс на различие е налице и не може ли да се внесе единство в използваните понятия?

Някои автори използват категориите „веществено и невеществено производство“ [7]. Презумпцията е, че използването на „материално и нематериално“ производство не е коректно от гледна точка на семантиката на нещата: не може да има материя и нематерия. Светът е изграден от материя, която съществува във веществена и невеществена форма. Терминът „нематериален“ е ненаучен. Ненаучен е и терминът „извънпроеизводствена“, „непроеизводствена“ и пр. сфера. Това се признава официално [8].

Част от **показателствената** страна за търсене на по-прецизен отговор по горепосочените въпроси се отнася до редица моменти.

а. Нюансът „извънпроизводствена“ сфера лишава според някои автори дейностите от функцията, която е свързана с наличието в техните граници на определено макар и **специфично производство**. Да се използва терминът „извън сферата на материалното производство“, е твърде **промава комбинация** и по тази причина той не е получил широка гражданственост другаде, освен в шифъра на Висшата атестационна комисия към МС – 05-02-24 „Организация и управление на дейностите извън сферата на материалното производство“. В него се съдържа допълнителен аспект – допуска се наличието и на друго производство. Той не е лишен и от недостатъци – изгражда се върху **ограничителната концепция** за материално и нематериално производство.

б. С използването на понятието „непроизводствена сфера“ тези дейности се титуловат като чисто потребителски. Критерият, който се използва, е дали трудът в тези отрасли е типично производство или класическо потребление (потребителско производство).

Налага се съществено уточнение. Едно нещо е характеристиката на труда, използван като фактор в класическото производство или като такъв в неикономическите процеси (там е налице прякото му потребление), а друго нещо е дали този труд е производителен или непроизводителен. В първия случай се идентифицира начинът на прилагане на труда – косвен или пряк, съгласно възникналите потребности, неговото съдържание, а във втория – формата на организация на труда като фактор за разширяване на богатството, респективно чрез прилагане на нарасналите способности на личността, неговият характер. По тази логика всички отрасли, посочени в статистическия справочник под рубриката „Материална сфера“, са производителни, а останалите – непроизводителни. Подобна парадигма имаше място до преди десетина години, но е вече история, тъй като не отговаря на конкретните реалности от живота.

Горепосоченото се доказва в редица изследвания от последните години по категоричен начин.

Съществуват и други решения. „Производствената сфера е съвкупност от отраслите на стопанството, които създават обществен продукт и национален доход... Към производствената сфера на стопанството се отнасят отраслите, които произвеждат материални блага в материално веществена форма“ [9]. На друго място непроизводствената сфера е определена като „...съвкупност от отрасли и дейности, които не вземат непосредствено участие в производството на материални блага и в които се изразходва предимно непроизводителен труд“ [10]. В „Икономическа енциклопедия за всички“ е записано: „Производствена сфера – съвкупност от отрасли и дейности, в които се изразходва главно производителен труд, за да се произведат материални блага и услуги [11]. На друго място четем: „Производството – процес на създаване на материални блага за задоволяване на различни човешки потребности“ [12]; „Отношението на обществения човек към природната материя и нейното преобразуване от него е най-важният признак, който отличава производството от всички останали извънпроизводствени дейности“ [13].

Заслужава да се отбележат и някои решения от близките години: „Производство – основна категория на обществото, отразяваща процеса на създаване в обществото на материални, духовни и социални блага, необходими за поддържа-

не на живота и развитие на обществото като цялостна система“ [14]. К. Миркович споделя същото становище (това личи от цялостното му творчество в последните години) и имплицитно присъства в следната негова дефиниция за продукт: „Той е парично изражение на съвкупността от блага (goods), в т.ч. на материални продукти (накратко продукти), материални услуги и нематериални услуги (за първите две форми се използва и обобщаващото понятие продукция), произведени (създадени, осъществени) за единица време (обикновено за една година) от групирани в определен обхват лица (икономически агенти, стопанстващи субекти) [15].

Няма съмнение, че **чисто дефиниране** на определена категория, която прецизно да отразява природата на нещата (видима или невидима) и тяхното глобално разнообразие, е трудно постижимо решение. В този смисъл в икономическата теория се работи с уговорки, използват се моделите за превърнатите форми (модификациите) и др. Изход от създаването се положение е възприемането на класификация от името на **опита, а не на познанието** (и то със стремеж на някои автори към възможно най-прецизна еднородност). При това положение грамадното мнозинство от дейности се определят като стопански с две принципни разграничения в определящия момент на техния обхват и характер на прилагания труд: икономически и неикономически; производствени и непроизводствени.

Производствени са дейностите, при които се създава продукт, чието потребление спестява, възвръща и генерира съвкупна допълнителна способност на индивидите, а непроизводствени които представляват същинска (лична) консумация на създадените блага (национална сигурност и охрана на общественения ред, публична администрация, съдебни и юридически организации, биопотребление и др.). В този смисъл класификацията на икономически и неикономически дейности означава, че непроизводителен е част от труда в неикономическите дейности [16].

Налага се съществено уточнение. Ако изходим от фазата на потребление на класическия (веществено-икономическия) продукт, става ясно, че съществуват **два вида консумация**.

Първият вид е производственото потребление. Това е същинският акт на създаване на веществената потребителна стойност (била тя предмет или оръдие на труда). Тази разновидност на потребление определя границите на класическото производство, на икономиката. Налице е едновременно потребление на икономически и неикономически (способност на работната сила) блага. Възпроизвеждат се чисто (строго) веществените икономически ресурси на обществото, налице е природно преобразователен процес.

Втората разновидност е на потребителното производство. Тя е свързана с потреблението на създадения веществен продукт за възпроизводство на неикономическите ресурси на обществения организъм – знания, умения, идеи, ценностни норми и др. Във възпроизводството на тези ресурси могат да се обособят два вида дейности, чрез които се възпроизвеждат способностите на човека и обществото: биопотребление и социопотребление. Първото е свързано с чисто биологичното възпроизводство на живота, с прякото задоволяване на човешките нужди, а второто – с интелектуалното развитие на личността, с нейно-

то социализиране и възстановяване, с поддържането на ефективна организация в обществения организъм.

В същото време, ако в класическото производство се произвеждат като правило два вида продукти: веществени фактори на производството и предмети за потребление, в неикономическите процеси се създават също две разновидности блага: а) способности на индивида като потенциал на работната сила – специфичен фактор на възпроизводството на богатството и живота въобще, и б) обслужващи функционирането на държава и обществото дейности и осигуряващи сигурност, отбрана, правосъдие, политическа организация и др. В същото време създадените в неикономическите процеси блага, насочени към човека и разширяващи неговите способности, апостериори са компонент на активната страна на всяка бъдеща дейност – на факторното въздействие върху природата, човека и обществото.

В настоящото изследване с работен характер е разширеното тълкуване на неикономическия процес като възпроизводството на продукта на труда извън класическото производство и формирането на интелектуалните, социалните, институционалните и хуманитарните форми на националното богатство. Това се извършва приоритетно чрез създаване, поддържане и нарастване на способността (физическа и интелектуална) на населението, респективно чрез генериране на социално и културно подобрене – прираст в производителния потенциал на личността (физически, социално-психологически, образователно-квалификационен и културно-ценностен) и на обществото (прираст в продължителността на живота, в производителността на труда, удоволствието от свободното време, разширението на личностния суверенитет и др.). В този смисъл неикономическият процес създава специфични сили, които са **причина и важно следствие на прогреса**.

Налага се съществено уточнение. И по съдържание, и по форма използването на категорията „производство“ за неикономическите дейности е лишено от рационалност. Прави се съществена грешка, като с лека ръка дефинитивни постулати от класическото (природното) производство се пренасят към неикономическия процес. Пренесените понятия не изразяват неговия характер и природа, а просто се поддържа словесна еквилибристика по подобие на други дейности. Нека само се сравни невъзможността от еднакво звучене, възприемане и съдържателно съответствие с реалностите на следните словосъчетания: „произвеждам стихове и произвеждам ябълки“, „произвеждам грах и произвеждам опера“, „произвеждам месо и произвеждам медицинска услуга“. Очевидно само по начина на възприемане внимателният читател може да намери явно съществуващото несъответствие. Неикономическият процес се различава не само по предмета на изграждащите го многостранни дейности, по използваните фактори на производство, по вида, характера и ролята на задоволяваните нужди, по еквифиналността на резултата, но и по използваните понятия, които да са релевантни на природата на съответните дейности.

Първо, в неикономическия процес, в строгия смисъл на думата, се **създават** блага, а не се произвеждат продукти. Дейностите по усвояване на образователни, културни, спортни и други способности генерират в личността нова пригодност за бъдещо трудово реализиране. Лекарят усвоява технологията на

извършването на оперативна намеса за спасяването на човешки живот, студентът по литература изучава начините за художествено-естетическото претворяване на житейските ситуации в бъдещия роман, спортистът разширява възможностите си за енергичен отскок и т.н. В случая продуктът е медицинската операция, романът и бъдещото спортно постижение. Съответната дейност е безотносителна към бъдещия потребител, тя е априорна, обучителна, подготвителна. Обучаваният си изработва модел на бъдещо поведение с оглед създаването на точно определен продукт – оказването на специфична услуга. Това все още не дава достатъчно право тези дейности да се наричат производство – даже специфично, вторично или каквото и да е друго.

В неикономическия процес се създават блага чрез участието (като правило) както на създателя им, така и на техния потребител. Ето защо първата фаза на възпроизводството на неикономическите блага е **създаването на техния първичен образ** – способностите, пригодността на индивида за оказване на съответната услуга. Втората фаза е **разпределението** на тази пригодност (териториално, хоризонтално и вертикално в съответното звено и др.), третата – нейното **потребление** (същинският аналог на производство в класическата сфера), и четвъртата – **прилагането** на генерираното неикономическо подобрене в работната сила и населението като нова енергия в личността и обществото и потенциал на обществено богатство [17].

Второ, това, че се създава благо, не означава, че може неикономическият процес да се идентифицира като вид „производство“. Белезите на отделните дейности налагат използване на точно наименование на извършването като дейност, а именно: в здравеопазването – преглеждам, оперирам, консултирам, рехабилитирам и др.; в спорта – спортувам, играя на , тренирам, възстановявам и др.; в образованието – изнасям урок, провеждам упражнение, чета лекция, провеждам изпит и др.; в културата – пиша сценарий, пиша стихотворение, рисувам картина, моделирам и др. Очевидно в разглежданата сфера има установени и утвърдени понятия и използването на други, без да се отчете спецификата на съответните дейности, деформира твърде много истината за процесите. Ето защо мнозинството от специалистите именуват дейностите по създаването и потреблението на благото като **оказване на услуга**.

Трето, нелепото използване на понятия от класическото производство в неикономическите процеси огрубява адекватните им дейности, създава се чувство за индустриален характер, за опошляване на идейно-художествената и хуманната им същност и др. Като че ли напъните за тотална комерсиализация са върхът на този айсберг. Създаването и продаването на произведения по поръчка с етикет върху тях са белег на твърде примитивна представа за дълбоко емоционално и социално съдържание на дейностите от неикономическия процес. Мисля, че „поръчването“ на стихотворение на определена тема и равнище на цената е пълно вулгаризиране на творческия процес, социален кич с изключително отрицателни последици.

Горепосоченото дава основание да се възприеме като най-приемливо използването на родовото понятие – неикономически процес, и видовете му деривати: социален, интелектуален, институционален, здравновъзстановителен, развле-

кателен и пр. процес, респективно отраслова проекция – образователен, културен, спортен, здравен и гр. процес.

ОПИТ ЗА ДЕФИНИЦИЯ

Неикономическият процес е съвкупност от дейности и определящите ги условия по възпроизводство на неикономически блага (способности, идеи и ценностни норми) с цел създаване и развитие на човешките ресурси (производителните сили на индивида) и на обществото в съответствие с изискванията за нарастване на националното богатство на страната и поддържане на нейната институционалност и демократични завоевания.

В най-общ смисъл той се изгражда от два вида дейности: профилни и непрофилни (инфраструктурни). С втората разновидност се акцентира преди всичко върху **ресурсната страна** на отделните дейности, т.е. налице е определен икономически нюанс, втора природа на процеса. Преимущество има икономическата системна характеристика на процеса на създаване и използване на съответното благо. В същото време икономическата организация на дейностите е толкова по-ефективна, колкото по-бързо и пълно се достигат техните основни цели, които са генетично определени.

Целевата (профилната) дейност характеризира процеса на създаване и използване на въпросните блага, но от гледна точка на творческия момент (първата природа на процеса). Определящото в нюанса на съдържанието на тази категория е **творческо-преобразователната**, а не ресурсно-икономическата страна. Акцентът е по-скоро върху резултатите като съвкупност от неикономически ценности, които се определят в индивида и са верен ключ за неговото функциониране като пълноценен човек [18].

Паралелното осъществяване на тези две дейности позволява тяхното разглеждане в синтез като неикономически процес.

Неикономическите дейности са обективна реалност. Те са едновременно функция и средство на жизненото битие на индивида и качеството на живот на обществото. По този начин се определят онези страни във феномена „човек“, които му позволяват безпроблемно да се адаптира към заобикалящата го среда, в т.ч. и да се реализира професионално. Обратно – икономиката определя преди всичко съвкупността от дейности по създаването на веществените форми на националното богатство. Двете разновидности от дейности взаимно се предопределят и допълват. Общественият възпроизводителен процес е единен и неделим. Не може да се създава веществено благо без посредничеството на човешката работна сила и интелект, в които са закодирани посланията на неикономическите процеси (физическия и интелектуалния потенциал на индивида). Обратно – не може да се развиват талантите и творчеството на нацията, без да се консумират веществени ресурси, които вследствие на разделението на труда са продукт на икономиката. Искаме или не, трябва да признаем обективността на тези отношения. Те са определящи при вземане на политически решения за насоките на общественото развитие и обосноваване на определена политика, която трябва да „държи“ сметка за закономерностите на функцио-

нирането на всички страни на общественото стопанство: интелектуална, социална, хуманна, здравна, природна и др. Общо взето историята потвърждава факта, че страни с високо развита материална култура (т.е. икономика) имат и адекватно развити други разновидности на културата. Ето защо подценяването на неикономическите процеси, идентифицирането им като **добавъчни, остатъчни, съпътстващи, обслужващи, периферийни** и пр. дейности в рамките на националното стопанство са израз на натрупана инерция и в никакъв случай не стимулират прогреса. Напротив – това е един от най-лесните начини да се задълбочават проблемите на обществото. А те могат да експлицират в редица негативи: понижаване на здравословното състояние на нацията, разширяване на корупцията и престъпността, увеличаване на броя на неграмотното население, намаляване на продължителността на живота и много други.

ДЕЙНОСТНИ И СТРУКТУРНИ ГРАНИЦИ

Определянето на границите и структурата на дейностите в неикономическия процес е от важно значение за управлението на стопанството. То има две страни – номинална (теоретична) и реална (прагматична).

В литературата са налице многобройни опити за решаване на този въпрос [19]. Възприемат се **различни критерии**: вид на задоволяваната потребност, характер на труда (производителен или непроизводителен), овеществяване на труда, преобладаваща страна (в смисъл производство или потребление), възможност за създаване на принаден продукт, възможности за комбиниране на производството, сходство в назначението на създаденото благо, сходство в технологията на производството и т.н. Правят се опити за извеждане на критерии от гледна точка на икономиката и социологията, в статика и динамика и т.н.

Във връзка с оценяването на съществуващите теоретични и практически решения освен изложените дотук в изследването разграничителни критерии се налагат няколко допълнителни **уточнения**.

а. Сериозността и сложността на търсеното решение са във от съмнение. Става въпрос за **фундаментален икономически и социален въпрос**. Икономически – тъй като е свързан с **точното разграничаване между икономика и некономика** (това разделение не е идентично с границата между икономически и социални отношения!), и социален – тъй като едновременно **произтича и определя** социалната форма на обществото, организацията и ефикасността на неговите социални сили на прогреса.

б. Строгото разграничаване между икономическото и социалното като две от страните на неикономическия процес е въпрос на изключителна прецизност и аксиоматични предположения. Тези граници са размити, поради което е по-приемливо да се търси единен критерий (система от критерии) за решаването на тази сложна задача. Това би съответствало на реалните процеси в стопанството – **постоянния преход от икономически в социален ефект и обратно**.

в. Принципен е и въпросът за съподчинеността в компонентите на дефиницията на поставената задача. **Кое е причината и кое е следствието**: произво-

гителният труд се извежда от формите на неговата обществена организация като идейнопреобразователен (неикономически дейности) и вещественпроизводствен процес (икономика) или обратно – границите на тези процеси определят обхвата на обособяването на труда на производителен или непроизводителен? Този момент заслужава самостоятелно анализиране, тъй като е свързан с преобладаващото мнение за търсене на причинно-следствена връзка между тези две страни.

Това е коректно, защото:

1. Делението на съвкупния труд на производителен и непроизводителен, от една страна, и на организацията му като неикономически процес и класическо производство, от друга страна, са **две самостоятелни и независими пряко бинарни отношения**. Едното деление характеризира **общоикономическото съдържание** на труда, а другото – неговата **социална и икономическа форма**. Доколкото икономическото и социалното взаимно се преливат и предопределят, съществува и съответна връзка (макар и косвена) между тези два феномена.

2. Извеждането на общоикономическото съдържание от социалната и икономическата форма или обратното е практически неприемливо. Тези две страни, макар че са израз на нещо единно, са **две части на вътрешната организация, два паралелни начина на съществуване на явлението „труд“**. Първата страна (производителен и непроизводителен труд) е израз на главното в осъществявания икономически оборот по отношение на създаването на стойностните форми на богатството и диференциацията на неговото потребление. Тя е съотносителна с въпросите за това, дали резултатът на труда **задоволява нужди само на отделния производител или и на други консуматори**, дали трудът е **пряко включен в общественото разделение на труда**, дали той **създава принадлежен продукт, или се издържа от него** и т.н.? Втората страна се отнася до **вида на задоволяваната нужда** и конкретната персонификация на **съотношението между субект и предмет на труда**.

Тези две страни са израз на съвкупното съдържание на труда като процес на съединяване на неговите фактори с цел създаване на определена потребителна стойност, която е адекватна на предварително формиралите се и отчетени в този процес нужди на индивида и обществото като цяло. В същото време те са вътрешно съдържание на явление, което се проявява на повърхността като обществен възпроизводствен процес.

3. Смесването между производителен и непроизводителен труд, от една страна, и производителност на труда, от друга страна, е некоректно като постановка на въпроса за разграничителните линии между двете сфери на прилагане на общественополезен труд. Това са различни дименсии на труда. В единия случай става въпрос за общоикономическо съдържание на труда, в другия – за степенята на плодотворност на процеса на труда. Продуктивност има не само производителният, но и непроизводителният труд.

На тази основа разграничителните критерии за определяне на границата между, от една страна, неикономическия процес и, от друга, вещественпроизводствения процес се отнасят до два момента:

а. **Прекият обект** на осъществяваното трудово въздействие – **човека или природата**. Ако този обект на въздействие е човекът (отношение „човек-човек“), е налице социалнокултурен процес, т.е. повишават се социокултурните сили на съответния индивид. Ако пряк обект е природата (трудовият процес се осъществява чрез релацията „човек-природа“), е налице класическо производство.

б. **Видът на задоволяваната нужда**: социална (или културна) или веществено-предметна. В първия случай става въпрос за неикономика, във втория – за икономика. В практиката се е утвърдило мнението, че съответните нужди определят и преобладаващо характерния белег на дейността: основна (профилна, първична, генетична и т.н.) и друга (непрофилна, съпътстваща, вторична и пр.). Двете страни на тази дейност взаимно се предопределят. В чисто икономическите дейности са налице и неикономически (неспецифични) процеси: функциониращи училища към отраслови министерства, болници към производствени организации, културно-масова работа в икономически фирми, спортни клубове към вещественопроизводствени звена и т.н. По такъв начин профилният монопол намалява обхвата и силата на своето тотално присъствие в класическото производство. Подобни примери могат да се обобщят и за неикономическия процес: опитни и производствени звена за практическо обучение в образованието, фирми за стопанска дейност в здравеопазването, приготвяне на храна в болниците и др.

Този момент налага използването на други две съпътстващи понятия за съвкупното обозначаване на чисто отраслови и привнесени дейности като комплекс или сфера – образователна, здравна, културна, спортна и др. В по-общ план става въпрос за икономическа и неикономическа сфера. Във всяка една от тези агломерации се създава хомогенен продукт в съответните му разновидности без оглед мястото на неговото възпроизводство: идейно- и **веществено-преобразователни дейности. На този принцип е разработена производствената матрица в Системата на националните сметки.**

Между изведените два критерия, които трябва да се използват в симбиоза, се формират известни несъответствия, свързани с комплексното им използване. Ако трудовото въздействие върху човека („облагородяване на човек от човека“) е почти винаги свързано със задоволяване на извъникономически нужди, тъй като става дума за филогенната и онтогенната страна на личността, въздействието „човек-природа“ може да бъде свързано и със задоволяване на извънвеществени потребности, каквито са например социокултурните, екологичната превантивна дейност, създаването на картина, на скулптура, дизайнерските решения и др. Вярно е и обратното – ушиването на костюм е по същество непряко въздействие върху човека, но се задоволяват неговите нужди от облекло. Друг е въпросът, че заедно с това се задоволяват вече и естетически изисквания, свързани с мода, практичност и пр.

Делението на труда на производителен и непроизводителен е свързано с **общоикономическото съдържание на неговото съществуване и вътрешна организация**. Критерият за осъществяване на този процес е: служи ли трудът за задоволяване на чужди нужди, или е насочен единствено за лична консумация на производителя. Във връзка с това се налага осмислянето на още два съдържателни компонента.

а. Първият – дали трудът е **пряко включен в общественото разделение**. Ако се осъществява в рамките на домакинството (некорпорирани дейности) и задоволява само нуждите на семейството, той е непроизводителен, ако задоволява и други нужди, в тази си част е производителен.

б. **Създава ли** се в трудовия процес **добавен продукт**, или цялото благо се консумира веднага. Във връзка с това са възможни две разграничения: пряко създаване на принадена стойност или непряко – създаване на добавен труд в обществото. Първото разграничение се отнася до процесите (преди всичко икономически) на създаване на веществените форми на богатството на нацията, а вторите – до онези дейности (преди всичко неикономически), чрез които се „спестява, възвръща и създава допълнителна способност“ [20].

Всички други решения извън горепосоченото характеризират непроизводителния труд. Това е осъществяваният необходим и общественополезен труд (дейности) по поддържането на политическата и икономическата форма на обществото: армия, полиция, държавна администрация и др. Това са **паразитните звена** на обществената система, които, уви, са вътрешноприсъщи на всеки социален организъм.

На основата на общата характеристика на съответните дейности в неикономическия процес могат да се обособят следните **взаимноsvързани групи дейности**:

а. **Интелектуален процес** с присъщите му дейности на културата, образованието, науката и управлението.

б. **Здравновъзстановителен процес**, който включва дейностите на здравеопазването, физкултурата, спорта, социалния туризъм и др.

в. **Социалнообслужващ процес** с елементите: социални грижи, социално подпомагане, социални домове и др.

г. **Институционалнообслужващ процес**: органи за отбрана, сигурност, правосъдие, държавна администрация и др.

д. **Организации на гражданското общество** (с идеална цел) – браншови съюзи, фондации, сдружения, политически партии и др.

Първите четири групи са единични, а петата – комплексна. Това се обяснява с **партньорския характер** на организациите с идеална цел (наричани също нестопански организации, трети сектор, нетърговски организации, обслужващи домакинствата и др.) в осъществяване на функциите на отделните подсистеми на неикономическия и икономическия процес.

В съдържателно отношение [21] към неикономическия процес (от позициите на опита, практиката) като **интелектуален, нравствен, хуманен и здравен фундамент** (съгласно **Националната отраслова класификация 1998**) се отнасят следните **отраслови раздели**:

а. **Научни изследвания** с отраслови групи: фундаментални и приложни изследвания, експериментални разработки в областта на естествените, медицинските, селскостопанските и техническите науки и фундаментални и приложни изследвания, експериментални разработки в областта на обществените и хуманитарните науки.

б. **Консултации и услуги** в областта на правото, управлението, счетоводството, търговската дейност и проучването на пазари.

в. **Проектантски дейности, технически консултации и услуги:** инвеститорски контрол; проектантски дейности за обслужване на населението; дейности по технически изпитания и анализи и др.

г. **Бизнес услуги:** рекламна дейност, посредническа дейност по насочване и наемане на работна сила; дейност на частните детективски бюра; секретарска и преводаческа дейност; дейности в областта на фотографията; организиране на панаури, изложби и конгреси и др.

д. **Държавно управление и отбрана:** централно държавно управление и дейности по регулиране на стопанската и социалната политика; дейности на държавния архив; местно самоуправление и местна администрация; външни работи; правораздаване и съдебна дейност; дейности в областта на отбраната, общественения ред и сигурност, противопожарната охрана и др.

е. **Образование:** предучилищно; начално и основно; средно общо; средно професионално; висше образование; дейности на извънучебни заведения за деца и юноши; обучение на възрастни и др.

ж. **Хуманно здравеопазване и социални дейности:** дейности по лечение и профилактика на здравето; дейности на детски ясли и домове „Майка и дете“; дейности на заведения за социални грижи със или без настаняване и др.

з. **Дейности на обществени, политически, религиозни и професионални организации:** дейности на професионални организации; дейности на творчески съюзи; сдружения на кооперативни организации; дейности на синдикални организации; дейности на други нетърговски организации; дейности на политически организации; дейности на религиозни организации; дейности на читалища, домове на културата, младежки домове и др.

и. **Дейности на информационни агенции, производство и разпространение на филми.**

й. **Култура, изкуство, научно-техническа информация и документация:** прожекции на филми; радио и телевизия; дейности на театри, музикални, църкви и други артистично-творчески институции; опазване и реставрация на паметници на културата; дейности на библиотеки, музеи и галерии; дейности, свързани с научно-техническа информация и документация и др.

к. **Развлекателна, физкултурна и спортна дейност:** атракционна дейност; поддържане и експлоатация на ботанически градини, зоопаркове и природни резервати; физкултурна и спортна дейност, експлоатация на спортни съоръжения; дейности по организация на отдиха и развлеченията и др.

л. **Други услуги на населението:** дейности по погребения или кремация; дейности по поддържане на физическото състояние на населението и др.

В организационен план в разглежданите процеси се формират **четири комплекса: духовнообслужващ, здравновъзстановителен, социалнообслужващ и институционалнообслужващ**. Останалите елементи на неикономическите отрасли в определена степен се впитат в стопанството и подпомагат неговото функциониране [22].

По-голямата част от неикономическите дейности се извършва от съответни отраслови министерства и конкретно в регионите и общините. В окрупнен вид става въпрос за няколко **базисни организационни единици, чието фун-**

кционирание определя реалните граници на националния неикономически комплекс:

а. Организации, свързани със създаване и предоставяне на **непазарни блага**. Това са звена, които се финансират от бюджета или от браншовите членски организации.

б. Организации, които предоставят **пазарни блага**. Преобладаващо място в тях имат частните звена: различни школи, фитнесцентрове, училища, здравни заведения и др.

в. Организации за възпроизводство на **смесени блага**.

г. Организации на **гражданското общество**, обслужващи домакинствата, които на основата на партньорството подпомагат задоволяването на нуждите от духовни, здравни и др. блага.

д. Организации, които създават социални и културни блага като **странична дейност**: аналогични процеси, които са ситуирани в различни икономически министерства – отраслови научноизследователски лаборатории, бази за развитие, отраслови училища, отраслови здравни звена и др. Това са услуги, които се предоставят най-вече на наетите в съответния бранш работници.

Съществена трудност за прецизното решаване на задачата за границите на неикономическия процес е определянето на „статута“ на науката. Главното се отнася до нейните функции и преди всичко до приписваната ѝ в недалечно време роля на непосредствена производителна сила. Истината е, че в никоя дейност науката не се прилага пряко. Тя винаги се въплътява в определена технология: социална или техническа. Независимо от това в обществото битува мнението, че науката в приложната си част е елемент на класическото производство, а във фундаменталната си съставка – духовен процес. Наложило се е и друго решение – поради изключителната ѝ важност като генератор на иновации (и в този смисъл на прогрес) науката се обособява в самостоятелен отрасъл и формира самостоятелна социално-икономическа сфера, наречена „**ноосфера**“ на стопанството [23]. Към нея се отнасят не само организациите за осъществяване на фундаментални изследвания, но и множеството приложни звена. Вярно е, че в много от единиците на социологическата структура на обществото се изградиха и функционират научно приложни лаборатории, бази, институти и др. Това обвързва пряко научните изследвания с тяхното практическо прилагане. По този начин науката се превръща в **съединителна тъкан** между елементите на социално-икономическата система, между настоящето и бъдещето на функционирането на обществото. Каквито и решения да се обсъждат за статута на науката и нейното място в съвкупността от отрасли на стопанството, това не отменя нейното качество като безспорен елемент на интелектуалните процеси и атрибут на стопанската система. В условията на глобалната интелектуализация, на компютърните технологии, на непрекъснатото образование **само продуктите на труда, в които е вложена достатъчно наука** (и въобще неикономически ценности), **могат да разчитат на пазарен успех: колкото е по социокултуропоглъщащо дадено производство, толкова възможностите му за търговски успех са по-големи**.

Очертаните граници на неикономическия процес го идентифицират като система от отрасли и дейности, които формират неикономически комплекс.

В неикономическия процес се разграничават два аспекта: **икономически**, интерпретиращ процесите определящо от гледна точка на тяхната **вътрешна ресурсна система**, и **неикономически** – от гледна точка на тяхната **идейно-творческа и преобразователна дейност (целевата насоченост)**. Това са две страни на едно и също нещо. **Икономическата е само „фон“, на който се проявяват творческите и съзидателните възможности и процеси**. В същото време отново се налага твърдението: **икономическа дейност е едно, тя присъства повсеместно във всички стопански процеси, а икономически отрасъл друго (той е част от икономиката)**. Важността на икономическата организация (продължението на икономиката в неикономическите процеси) в условията на прехода дава основание за подобен подход и осъществяване на теоретико-практически анализ.

Икономическото, което е свързано с неикономическия комплекс, има и външна страна – **индуциране чрез генерираните подобрения** на изменения в стопанските параметри. Това е вече израз на интелектуалната **експанзия** в създаването на богатството на нацията.

ФУНКЦИОНАЛНА ИНФРАСТРУКТУРА

Мисията на неикономическия процес е на основата на рационалното използване на наличните ресурси да се организират високо ефективни дейности за осъществяване на физическо, социалнопсихологическо, образователно-квалификационно и културноценностно възпроизводство на човешкия капитал и поддържане на формата на обществото.

Целта на този процес са възпроизводството на системата от неикономически подобрения (идеи, способности и ценностни норми) и творческото използване на неикономическите фактори за модернизация на обществото.

Тази цел за условията на преход към пазарно стопанство се декомпозира на редица съставни елементи:

а. Изграждане и практическо осъществяване на **модел на начина на живот**, присъщ на обективните реалности на преход към новата парадигма на стопанското развитие.

б. Всестранно **развитие и акумулиране на неикономическите ценности** като фундамент на социалното битие и начина на живот.

в. Възпроизводство на **нови неикономически потребности** и ценности.

Постигането на тази цел предполага решаването на цял кръг от **задачи**, главните от които могат да се обобщят така:

- Изследване на основните направления на социалната и културната ориентация на обществото в условията на пазарно стопанство.
- Прогнозиране на чертите на начина на живот, в т.ч. свързани с националната идентичност, и съблюдаване на ценностите на съвременната цивилизация.
- Търсене на нови техники за неикономически комуникации, в т.ч. и чрез развитие и усъвършенстване на законодателството в тази област.

Неикономическият процес е свързан, от една страна, с **природата на човека**, а от друга, с **хуманистичните идеали** на цивилизацията в следните направления:

а. Дотолкова, доколкото биосъществуването е изградено от генетична (формиране на родовите качества на личността) и последваща съставка (тяхното съхраняване, развитие и обогатяване с нови), и неикономическият процес **възстановява и поддържа биоравновесието** в човешкия организъм. Това възстановяване се осъществява не толкова чрез консумация на веществени блага (биопроизводство), а преди всичко на социални и културни блага: лечение, спортуване, туризъм и др. Следователно физическата дееспособност е функция на прякото потребление както на веществени, така и на невестествени блага.

б. Интелектуалната страна на човека е изцяло подвластна на съществуването му в определена социална среда. **Интелектуализацията, хуманизацията и социализацията** на личността са съществени функции на човешкото поведение, които се формират от множество фактори, между които развитието на неикономическият процес е с определящо значение. Способността на индивида да мисли, да възпроизвежда човечност в отношенията, да усвоява система от знания, норми и ценности определя социалното битие на начина на живот. По този повод А. А. Богданов дефинира социалната и културната сфера като дейности с „цивилизовано съдържание“ [24].

Постигането на целите на неикономическият процес се осъществява чрез системата от **функции**, които в отраслов план се диференцират по следния начин:

- Възпроизводство на образователния потенциал на нацията.
- Съхраняване, възстановяване и поддържане на здравето, физическата дееспособност и работоспособността на населението.
- Възпроизводство и по-нататъшно развитие на творческите заложби на личността.
- Създаване на научни продукти, чрез които да се обслужва цялостният обществен възпроизводителен процес.
- Осигуряване на отбрана, ред и сигурност в страната.
- Управление на стопанството и неговите звена.
- Развитие на гражданското общество.

В обобщен вид неикономическият процес има културна, икономическа и социална функция.

Културната функция е свързана с възпроизводството на културния продукт като условие за освобождаване на човека от диктатурата на природата чрез усъвършенстване на собствените му сили.

Икономическата функция изисква създаването на високо квалифицирана работна сила с адекватни на пазарните условия способности, ценностна система и продуктивност на функциониране. Чрез ефективното използване на човешкия капитал ще нарастват интензивно всички форми на националното богатство.

Социалната функция се проявява в широк спектър от дейности по създаването на хармония в обществения организъм – отбрана, охрана и преди всичко спазване на принципите за справедливост, хуманизъм и равенство в разпределението и потреблението на преобладаващата част от неикономическите блага, по развитието на гражданското общество и др.

АСПЕКТИ НА ФУНКЦИОНИРАНЕ

Функционирането на неикономическия процес може да се анализира интегрално от гледна точка на вътрешната му дейностна природа и на външното проявление на неговите функции.

Във вътрешен съдържателен план всяка аналогична организация осъществява две от анализираните по-горе разновидности от дейности: **икономически** (непрофилни, обслужващи, вторични) и неикономически – **социални, културни, здравни, институционални и др.** (профилни, целеви, първични). От това положение произтича неговата двоична природа: **икономическо и социално съдържание и форма на движение на ресурсите и резултатите**. В технологичен план двете равнища на дейности се осъществяват последователно, като непрофилните (икономическите) осигуряват **ресурсно** системата, а профилните създават нейния пряк **целеви** резултат. Ако ресурсите и резултатите се придобиват чрез пазара, се формират покупната и продажбената страна на неикономическия процес. Ако това се осъществява опосредствано от институции, в т.ч. и от държавата, се формира **непазарната** страна на този вид производство. Пазарното проникване в неикономическия процес е факт и той не бива нито излишно да се подценява, нито излишно да се надценява.

Икономическата страна на този процес е свързана със **собствената икономика, изградена от** комплекс от дейности, чиято основна функция е преди всичко ресурсното осигуряване на организирането на профилните процеси и реализацията на създаваните блага. Възникват обективни икономически отношения, които са предмет на тези дейности. Те не са привнесени отвън, нито са напращени, а вътрешноприсъщи, **собствена природа** на отделните елементи и връзки. В класическия смисъл на думата в неикономическия процес липсват икономически дейности по създаване на веществен продукт. Овеществяването на част от резултата е социална, а не типична икономическа дейност. Наличието на елементи от икономически дейности не прави този процес традиционна икономика. Както и обратното – наличието на социални дейности в икономиката не дава основание тя да бъде отнасяна към типично социалния процес.

Комерсиализацията на процесите е налице най-вече по отношение на набирането и рационалното използване на оскъдните ресурси. Икономическата форма на движение на резултатите се характеризира (като цяло) с **непълна комерсиализация**. Не е възможно осъществяването на социалните цели на системата да бъде изцяло и безусловно обвързвано с икономически критерии. Нравствено-естетическата и хуманитарната природа на неикономическите процеси е несъвместима с грубия комерсиализъм, с опощяването на изкуството, с изкористяването на образователното дело, с влагането на пазарни мотиви като самоцел, с търсенето на икономическа реализация на всяка цена и т.н. Това не изключва съблюдаването на изискванията на пазара към сферата, в т.ч. към създаването на блага, които отговарят на реалните нужди, осъществяването на част от размяната на тези блага чрез пазара и т.н. Въпросът е до границите на съвместяване (синтез) на икономическото и социалното в процесите на тях-

ното управление, до приоритетите между тях. Във връзка с това А. С. Пушкин отбелязва удачно: „Не продаётся вдохновение, но можно рукопись продать“.

Макар богатството да се определя като единство между духовни и материални ценности, в съвременните условия стопанството като пространство за неговото създаване е следствие преди всичко на творческите сили на личността. В този смисъл икономическият процес **не е резултат, а преди всичко предпоставка за развитието на прогреса** във всичките му възможни форми.

Външна проява на функционирането на този процес като елемент на социологическата структура на обществото е изменението в социалната и културната среда, в т.ч. и в качеството на живот. В крайна сметка, ако се приеме без уговорки, че брутният вътрешен продукт е един от интегралните показатели на прогреса, корелацията между индикаторите на социокултурното пространство и неговото равнище е показателна за функционалното въздействие на икономическия процес (табл. 1).

Таблица 1

Корелация между социокултурната среда и брутният вътрешен продукт на глава от населението [25]

Индикатори	Коефициент на корелация
1. Очаквана продължителност на живота при раждане	0,71
2. Развитие на здравеопазването	0,59
3. Образователно равнище на бизнес дейностите	0,59
4. Висше образование	0,72
5. Равенство в шансовете	0,72
6. Дял от националния доход, отиващ за най-богатите	0,65
7. Дял от националния доход, отиващ за най-бедните	0,30
8. Способност на мениджърите	0,72
9. Трудова мотивация	0,46
10. Стимули на заетите за участие в печалбата	0,75
11. Антистимули (данъци)	0,08
12. Държавно вмешателство в бизнеса	0,47
13. Участие в парламентарни избори	0,08
14. Безопасност	0,53
15. Хармоничност на трудовите отношения	0,43
16. Участие в управлението	0,59
17. Социално-политическа стабилност	0,81
18. Сериозни престъпления	0,42

Приведените данни са резултат от проучване в 22 страни. От тях следват няколко по съществени извода:

а. Извън икономическата среда е определящ фактор за нарастването на стопанските резултати. **Подчертано висока корелационна зависимост с тези резултати** е установена при индикаторите на развитието на човека (очаквана продължителност на живот, образователно равнище, развитие на здравеопазването, способности на мениджърите, социално-политическа стабилност и др.).

б. **Демократичната уредба** на обществото и социалната справедливост показват висока корелационна връзка със стопанските резултати, преценени чрез брутния вътрешен продукт на човек от населението (равни шансове, социално-политическа стабилност, участие в управлението, безопасност, развитие на здравеопазването и др.).

в. **Мотивационните процеси** показват **средно равнище** на корелационна връзка с възприетия стопански показател: трудова мотивация, държавно вмешателство в бизнеса, хармонично развитие на трудовия колектив и др.

г. **Без индикации** за корелационна връзка са показателите: участие в избори за депутати и антистимули под формата на данъци.

Неикономическият процес като част от стопанството се подчинява на неговите закони, но **модифицирани през многостранната природа на съответните дейности**. Използването на цивилизационните му възможности е функция на генерираното и ефикасно приложеното знание за неговата анатомия и физиология.

Бележки

1. С фундаментално значение за настоящия етап в България е книгата на Д. Филипов „Социална икономия. Икономическа теория на живота“ (ВСУ „Ч. Храбър“, С., 2003). В нея авторът пространствено доказва необходимостта от фокусиране на вниманието на съвременната теория, практика и политика върху използването на социокултурните сили като стратегически ресурс и интегрираното разглеждане на силите на човека (под формата на способности), на обществото и на природата. Силите на човека и на обществото той определя като основен исторически закон, а справедливото разпределение на богатството – като основен социален въпрос.

2. Вж. авторското решение по класификацията на обществените дейности във: Лулански, П., За релевантност на икономическата лексика, Научни трудове на УНСС, 2004, Т. I, С., 2004.

3. Този момент намира израз в постановките и решенията на редица изследвания и в България през последните няколко десетки години: Матеев, Евг., Структура и управление на икономическата система, Наука и изкуство, С., 1987, с. 15 – 99; Филипов, Д., Славянският свят, ВСУ „Ч. Храбър“, В., 2004, с. 9 – 60; 123 – 184; Филипов, Д., Социална икономия. Икономическа теория на живота, ВСУ „Ч. Храбър“, В., 2003, с. 117 – 189, 248 – 279; Лулански, П., Нестопанските организации (обща характеристика) в Управление на нестопанските организации, СБФС, С., 1977, с. 14 – 17; Лулански, П., Икономиката на социалните дейности (предмет, тенденции на развитие), УИ „Стопанство“, С., 1992; Лулански, П., Основи на икономиката и анализа на социално-културните дейности, УИ „Стопанство“, С., 1997; Беров, Л., Стопанска история. Икономическо развитие на света от древността до наши дни, Отворено общество, С., 1994, с. 543 – 552; Пупев, Ив., Неокласически икономикс, УИ „Стопанство“, С., 1977, с. 36, 38, 48, 63, 71 и др; Костов, Г., Социология на труда, Наука и изкуство, С., 1986 и др.

В някои страни от Източна Европа вж. подобни решения в Колганов, М. В., Национальный доход. Госполитиздат, М., 1959, с. 90; Правдин, Д. И., Развитие непроизводственной сферы при социализме, Экономика, М., 1976, с. 18 – 23; Якобсон, Л. И., Экономика общественного сектора. Основы теории государственных финансов, Аспект пресс, М., 1996 и др.

4. Нуждата отразява вътрешната необходимост от нещо, без което дадена система не може да съществува, а потребността изразява тази нужда заедно със средствата за нейното задоволяване.

5. Вж. по въпроса за стойността на тези блага във: Лулански, П., Стоково-парични аспекти на социално-културния процес, Научни трудове на УНСС, 1999, Т. 1.

6. Статистически справочник, 1997 г., С., 1977, с. 38, 40 и др.

7. Матеев, Евг., Баланс на народното стопанство, Наука и изкуство, С., 1973, с. 30 – 37.

8. Кънев, М., Услугата – необходима подсистема и фактор на ефективна социално-пазарна икономика, Народостопански архив, 1990, N 4, с. 6 и 7; Лулански, П., Основи на икономиката и ..., с. 3 – 4 и др.

Кр. Опров използва като равностойни категориите извънпроизводствена, обслужваща сфера и нематериално производство. Той въвежда понятието извънпроизводствено обслужване. Вж. Опров, Кр., Теоретико-методологически проблеми на планирането на услугите. Дисертация, ВИИ, С., 1986; Планиране развитието на извънпроизводственото обслужване на населението, ВИИ, С., 1990.

9. Кратка българска енциклопедия, БАН, С., 1967, Т. V, с. 262.

10. Икономическа енциклопедия, Наука и изкуство, С., 1984, Т. II, с. 56.

11. Икономическа енциклопедия за всички, „Г. Бакалов“, Варна, 1984, с. 312.

12. Пак там, с. 330.

13. Пак там.

14. Енциклопедичен речник по социология, „ММ“, 1996, с. 352.

15. Миркович, К., Макроикономикс, УИ „Стопанство“, С., 1982, ч. I, с. 14 – 15.

16. Вж. още по въпроса за производителен и непроизводителен труд: Маркс, К., Фр. Енгелс, Съч., Т. 23, с. 515; Т. 26, ч. I, с. 129 – 154, 384 – 410; Экономика непроизводственной сферы, МУ, М., 1980, с. 25 – 33; 57 – 68; Матеев, Евг., Баланс на народното .. с. 37 – 43; Кънев, М., Развитие на обслужващата сфера. В сб. Икономика на социалистическото общество, В., 1977, Т. I, с. 151 – 177; Костов, Г., Социология на труда, Наука и изкуство, С., 1986, с. 40 – 52 и др.

17. Вж. още по въпроса за фазите на възпроизводството на социалните и културни блага във: Лулански, П., Икономика и анализ на ..., с. 73 – 76.

18. За улеснение в последните години авторът използва и категорията „социопроизводство“. Акцентите, които се поставят, се отнасят преди всичко до част от общественото производство, което е свързано, първо, със социалните реквизити на формирането и функционирането на работната сила и, второ, със създаването на социоблага чрез обществен режим на тяхната издръжка. В същото време тя макар и по-синтетична съдържа в себе си потенциал на известна неопределеност. Ако „социо“ се преведе като „обществено“, се получава съдържателната страна на общественото производство, което е идентично с ця-

лостния процес на възпроизводството на живота на дадена нация, в т.ч. и веществен, и духовен, и социален и т.н. Подобно решение намираме в социологическата литература. З. Стайков например разбира под социопроизводство „...социален процес, разглеждан в единния възпроизводствен процес и неговото възстановяване: а) на средствата за възпроизводство; б) на предметите за потребление; в) на работната сила; г) на природните ресурси; д) на духовните ценности“ (Енциклопедически речник по социология, с. 72). Очевидно е, че в случая става въпрос за дефиниция на категорията „стопанство“, а не на онази част от него, в която се създават социалните елементи на националното богатство.

19. Въпросът за разграничаването на двете сфери на обществения възпроизводствен процес е фундаментален и все още твърде дискуссионен. Вж.: Маркс, К., Ф. Енгелс, Съч., Т. 26, ч. 1, с. 142 – 143, 284, 391 – 396; Вакрилов, Янко, Икономически проблеми на нематериалното производство, Наука и изкуство, С., 1984, с. 8 – 9; Солодов, В. М., Непроизводственна сфера при социализме, Экономика, М., 1978, с. 86; Агабабян, Э. М., Экономические основы воспроизводство нематериальных благ при социализме, Наука, М., 1983, с. 135 – 140; Зарчева, Л., Нематериалното производство и работната сила, Медицина и физкултура, С., 1985, с. 31 – 47, 78 – 79; Николов, Ив., Общото в производството и неговите категории, ВИИ, 1983, с. 371 – 380, 458 – 463; Лулански, П., Икономика на извънпроизводствената сфера при социализма, ВИИ, С., 1988, с. 33 – 42, 270 – 274; Костов, Г., Социология ..., с. 40 – 52 и др.

20. Костов, Г., цит. кн., с. 48.

21. Вж. Национална отраслова класификация, СИП, 1998, с. 16 – 17, 164 – 190.

В действащите дотогава документи (Национални сметки за България. Източници, методи и оценки, Статистическо издателство и печатница (СИП), С., 1996, с. 50 – 53.) се използваше следната класификация на отраслите на извънпроизводствената сфера: „Наука и научно обслужване“, „Образование“, „Култура и изкуство“, „Здравеопазване, социално осигуряване, физкултура, спорт и туризъм“, „Управление“ и „Други отрасли на нематериалната сфера“.

Отрасъл „Наука и научно обслужване“ (2 подотрасъла) обхващаше научно-изследователската дейност в областта на фундаменталните и приложните науки, опитно-конструкторската дейност в научноизследователските институти, дейността на проектантски и конструкторски научни организации, геопроучвателна, геодезическа и картографска научна работа, дейността по научно-техническа информация и др.

Отрасъл „Образование“ бе ситуиран в 9 подотрасъла и обхващаше дейностите по: предучилищното възпитание на децата в детските градини; обучението в началните, основните и средните училища; техникумите; колежите; висшите училища и провежданата учебна работа по квалификация и преквалификация.

Отрасъл „Култура и изкуство“ (2 подотрасъла) включваше дейностите на библиотеките, читалищата, музеите, кината, радиото, телевизията, театрите, църквите, концертните организации и музикалните колективи, опазването и реставрирането на паметниците на културата, фотографията и др.

Отрасъл „Здравеопазване, социално осигуряване, физкултура, спорт и туризъм“ (4 подотрасъла) включваше дейностите в детските ясли, здравните

заведения, заведенията за социални грижи, рекреационните заведения и дейностите по организиране на физкултурата и спорта.

Отрасъл „Управление“ (6 подотрасъла) обхващаше дейностите на централното и местното управление, управлението на кооперативните организации, съдебните и юридическите организации, отбраната и охраната на държавната безопасност и дейността на държавния архив.

В отрасъл „Други отрасли на нематериалната сфера“ (4 подотрасъла) се включваха дейностите на нетърговските организации, които обслужват домакинствата: профсъюзните, политическите, обществените, религиозните и другите организации с идеална и социална цел.

В действащата в момента класификация на икономическите дейности (Национална класификация на икономическите дейности (НКИД-2003), НСИ, С., 2003, с. 2) като техни сектори са определени: Селско, ловно и горско стопанство; Рибно стопанство; Добиваща промишленост; Преработваща промишленост; Производство и разпределение на електрическа енергия, газообразни горива и води; Строителство; Търговия, ремонт и технологично обслужване на автомобили и мотоциклети, налични вещи и стоки на домакинството; Хотели и ресторанти; Транспорт, складиране и съобщения; Финансово посредничество; Операции с недвижими имоти, наемодателна дейност и бизнес услуги; Държавно управление и отбрана, задължително обществено осигуряване; Образование; Здравеопазване и социални дейности; Други дейности, обслужващи обществото и личността; Дейности на домакинствата; Екстериториални организации и служби.

По тези дейности функционира събиране на информация и за произвежданите в тях продукти (Национална класификация на продуктите по икономически дейности (НКПИД-2003), НСИ, С., 2003).

Разминаването между гледните точки на теорията и на опита е повече от очевидно.

22. Иваило Кусев (цит. кн. с. 45 – 47) лансира интересна идея за обособяване от гледна точка на **трибологията** (контакт като трето тяло) на три вида човешко производство (с. 47): материално, духовно и контактна дейност. Материалното е насочено към „осигуряване на необходимите материални условия за физическо съществуване – храна, облекло и жилище“, духовното – към „възпроизводство на възгледи, представи, идеи за нуждите на икономическото, научното, религиозното и т.н. съзнание“, и контактното – „съдържа елементи на двете производства в съотношение, характерно за отделния човек“. Основните елементи на контактната дейност са: организационно-управленската, търговско-предприемаческата, информационно-рекламната“ (с. 47), както и производството на знания, идеи, средствата за масова информация, здравеопазването, образованието и др. Подобна постановка е интересна с идеята да се приложи трибологичният подход към селектиране на глобални функции и структурни звена като израз на реални връзки и отношения, форма на проявление на третото тяло. Интересен е също опитът на автора да представи **ценностната система на личността като трето тяло между нейната духовност и физическа индивидуалност**. По такъв начин на основата на комбиниран контакт се интерпретират сложни проблеми на общественото производство.

-
23. Вж. Матеев Евг., Структура и управление на икономическата система, Наука и изкуство, С., 1987, с. 29, 50 – 61.
24. Богданов, А. А., Вопросы социализма. Работы разных лет, М., 1990, с. 13. Този въпрос е пространствено развит от Д. Филипов (вж. Филипов, Д., Културата и икономическата теория, УИ „Стопанство“, С., 1996, с. 58 – 60).
25. Барышева Алла, Человеческий потенциал, как основа национального экономического успеха, сп. „Общественные науки и современность“, 1994 г., № 1, с. 33 – 34.

ОТНОСНО ИДЕНТИФИКАЦИЯТА НА НЕИКОНОМИЧЕСКИЯ ПРОЦЕС

Резюме

На фона на обособените два вида дейности (вещствени и идейнопреобразователни) се изследват същността и характера на неикономическия процес.

Обобщават се неговите белези и институционална организация. Последователно се разграничават стопанство от икономика и икономика от неикономически процес в контекста, от една страна, на единството между производство и потребление и от друга, на влиянието на различите исторически обстоятелства върху тях.

Изведени са дейностните и структурните граници на неикономическия процес и неговата социална и икономическа форма. Критично са осмислени и някои практически решения по изследвания предмет.

CONCERNING IDENTIFICATION OF THE NON-ECONOMIC PROCESS

Summary

The paper determines two types of activities (material and ideationally-transformational) which serve as the context to look into the nature and character of the non-economic process.

Its main features and its institutional structure are reviewed and summarized. A consistent attempt is made to differentiate between economy and economics, as well as economy and non-economic process in the context of the unity between production and consumption on the one hand, and in terms of the existing effect of different historical circumstances on them, on the other hand.

The paper examines the operational and structural boundaries of the non-economic process in its social and economic form. Some practical solutions of the matter under review have been researched.